

KÖNYVISMERTETÉS

Nagy Sándor uralkodása. Diodóros Történeti könyvtárának 17. könyve. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Illés Imre Áron. Szeged–Budapest, Martin Opitz Kiadó [é. n.].

MUNDING Márta^{*} ismertetője

© 2023 A szerző

Az Alexandros téma kutatásának komoly hagyományai vannak Magyarországon. A teljesség igénye nélkül elég csupán Borzsák István a Nagy Sándor-hagyomány motívumainak magyarországi megjelenését vizsgáló akadémiai székfoglalójára, illetve az egyes Alexandros-történetírók irodalmi előzményeit, utóhatását, valamint a hagyomány frazeológiáját körüljáró tanulmányaira, az újabb megjelent irodalomból Tóth Iván Arrhianos-kötetére, az *Anabasis* bevezetését és egyéb jeleneteit vizsgáló munkáira gondolni, vagy akár Kertész István elsősorban tudomány-népszerűsítő köteteit példaként idézni. S ha azt gondolnánk, hogy e kutatások eredményei csupán Magyarországon ismertek, nem is tévedhetnénk nagyobbat. Antonio Ignacio Molina Marín 2018-ban adta közre katalógusát, melyben a makedón tanulmányok témakörébe tartozó, 1916 és 2015 között megjelent kiadványok bibliográfiáját készítette el.¹ Katalógusának *Bibliografía comentada* címet viselő részében számos magyar kutató írását megemlítette rövid tartalomleírás kíséretében.

Nagy Sándor alakja azonban nemcsak a tudományos közönség érdeklődésére tart számot, hiszen mind az általános, mind a középiskolai történelem tantervnek továbbra is részét képezi Makedónia felemelkedése, II. Philipposz hadi újításai, Alexandros hadjárata, birodalma széthullása. Az érdeklődés töretlen fenntartásához Mary Renault regényei, Valerio Manfredi regényciklusa, vagy akár Oliver Stone filmje ugyancsak hozzájárultak.

A téma népszerűsége ellenére továbbra sem készültek el az Alexandros életével, hadjárataival részletesen foglalkozó legfontosabb görög és latin nyelvű történeti munkák magyar fordításai. Arrhianos *Anabasisa* és *Indikéje* még mindig csupán szemelvények formájában érhető el, s egészen mostanáig Diodóros *Bibliothéké historiké* (*Történeti könyvtár*) című munkájának

^{*} ELKH BTK Moravcsik Gyula Intézet, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Magyarország. E-mail: mundingmarta@gmail.com.

¹ A. I. Molina Marín: *Alejandro Magno (1916–2015). Un siglo de estudios sobre Macedonia Antigua*. Zaragoza (2018).

egyetlen olyan könyve sem volt olvasható magyar nyelven, amely a makedónok történetét dolgozza fel. Ezen adósságot törlesztette az ókortörténész Illés Imre Áron kötete, aki több Diodóros munkájához kapcsolódó résztanulmány és előadás² mellett 2021-ben közzétette a *Bibliothéké historiké* Alexandros alakját középpontba helyező 17. könyvének bevezetővel és jegyzetekkel ellátott fordítását.³

A szerző a 143 oldalas kötet három alfejezetre tagolt bevezetőjében világos gondolatmenet alapján tekinti át a Diodóros-kutatás legfőbb eredményeit és problémáit, továbbá a 17. könyv tartalmának megértéséhez szükséges legalapvetőbb tudnivalókat.

Az első alfejezetben (*Diodóros élete és műve*) a szerzőről és munkájáról tudható adatokat, a mű kronológiai vázával kapcsolatos alapvető problémákat ismerteti, melyek abból fakadnak, hogy Diodóros többnyire három (az athéni archónok, a római konzulok hivatalviseléséhez, valamint az olympiai versenyjátékok négyéves periódusaihoz kapcsolódó) időszámítási rendszert próbált összhangba hozni. Szó esik arról is, hogy a szicíliai történetírő 17. könyvében mellőzte a világtörténeti igényű tárgyalást, s helyette a biografikus vagy a monografikus ábrázolási módot követve Alexandros személyét és hadjáratát állította tárgyalásának középpontjába, ebből következően pedig minden más ázsiai és görög eseményt csak a makedón uralkodó vonatkozásában taglalt.

Az Alexandros-történetírókkal kapcsolatos legfontosabb kutatási terület mindig is a *Quellenforschung* kérdése volt, vagyis az, hogy az adott szerző mely Alexandros-kortárs vagy későbbi forrásokat használta, közvetlenül vagy közvetítő szerzőkön keresztül ismerte-e ezeket a beszámolókat, mennyiben ragaszkodott forrásai elbeszéléseihez, vajon csupán másolta azokat vagy el is szakadt tőlük, s végül az, hogy a munka mennyire tekinthető megbízható forrásnak. A kutatás ugyanezekre a kérdésekre kereste a választ Diodóros munkájával kapcsolatban is. A *Quellenforschung* témájához kapcsolódóan a kötet szerzője részletesebben foglalkozik azal, hogy az újabb kutatások hogyan próbálták meg rehabilitálni Diodórost mint történetírőt. Említést tesz arról a szakirodalomban sokáig meghatározó negatív képről is, amely az egyetemes történeti munka összeállítójában egy a forrásait szolgai módon másoló, az ollózó-ragasztó módszert „ész nélkül” alkalmazó, gondatlan és ezért használhatatlan szerzőt keresett és látott. Felvázolja a Diodóros megítélésében tapasztalható, egyre pozitívabb irányba tolódó kutatói viszonyulást, s elfogadja azt az aránylag új nézőpontot, mely szerint a történetírő függ ugyan forrásaitól, mégis saját koncepció mentén alkot és egyéni véleményt fogalmaz meg. Nem vitatja ugyanakkor, hogy Diodóros munkája elmarad a nagyokétól, tisztában van a szövegben jelen lévő hibákkal, félreértésekkel, önellentmondásokkal, mégis átgondolt érveléssel veszi védelmébe a történetírőt, amikor a következőket mondja: „[Diodóros] nem annyira önállótlan, mint azt sokan látni szeretnék” (9. o.). A *Történeti könyvtárban* fellelhető hibák kapcsán utal a Diodóros által feldolgozott téma nagyságára, s arra kéri olvasóit, hogy a történetírő megítélésénél tartsák szem előtt a műfaj meghatározó kereteit, illetve a történetírói szándékot is. Tételmondata a következő lehetne: „Diodóros értékelésénél figyelembe kell vennünk saját céljait is, továbbá fontos, hogy ne csak saját módszertanunkat vetítsük vissza rá, illetve kérjük számon tőle” (9. o.). E részfejezet végén a Diodóros megítélésében beálló fordulat illusztrálására járja körül a szakirodalom különböző elméleteit arra vonatkozóan, hogy a *Történeti könyvtár* miért

² Illés I. Á.: Philippos halála Diodórosnál (Diod. XVI. 91–94). *Ókor* 19/3 (2020) 99–107; Illés I. Á.: Diodóros és a harmadik szent háború I. *Ókor* 22/1 (2022) 97–109; Illés I. Á.: Diodórosz a szövetséges háborúról. *Antikvitás & Reneszánsz* (Ünnepi különszám Lázár István Dávid 60. születésnapjára) (2022) 309–316.

³ Illés Imre Áron Diodóros-kötetét 2022-ben az Ókortudományi Társaság Kerényi Grácia-díjjal jutalmazta.

csupán Kr. e. 60/59-ig tárgyalja az eseményeket, s Diodóros miért dönthetett úgy, hogy az eredeti tervével (Kr. e. 46/45) ellentétben egy korábbi időpontnál zárja le munkáját.

A bevezető második alfejezetében (*A 17. könyv forrásai*) a szerző áttér annak a kérdésnek a tisztázására, milyen forrásokból is meríthetett Diodóros Alexandros történetének feldolgozásakor. Elsőként azon két szerzőt – Kleitarchost és Ptolemaioszt – tárgyalja, akikkel kapcsolatban nagyrészt egységes a kutatók álláspontja: Diodóros használta Kleitarchost, Ptolemaioszt viszont mellőzte. Ezután következik azoknak az Alexandros-kortárs, mára csak *fragmentumok* és *testimoniumok* alapján ismert, úgynevezett *első generációs Alexandros-történetíróknak* (*first generation Alexander historians* vagy *primary sources* vagy *lost histories*), továbbá a némiképp későbbi szerzőknek és forrásoknak a felsorolása, amelyekkel kapcsolatban még mindig bizonytalan a kutatás. Továbbra sem világos, vajon a szicíliai történetíró munkájához használta-e ezen elbeszéléseket. A szerzőkről a legfontosabb információkat, életrajzi adataikat – már ahol ez ismert –, a makedón udvarban betöltött szerepüket, Alexandros hadjáratában való részvételüket jegyzi fel, de említést tesz munkájuk terjedelméről, műfajáról, stílusáról is. Néhány helyen, így Kleitarchos, Ptolemaios, Aristobulos és Pompeius Trogus esetében azt is jelzi, hogy ezeket a forrásokat mely későbbi, római kori Alexandros-történetíró használhatta fel. Gyakorlati példán keresztül szemlélteti a forráshasználatot érintő hipotézisek megalkotásának folyamatát. Bemutatja, hogy a kutatók hogyan járnak el a felhasznált források azonosítása során olyan esetekben, amikor az adott szerző, jelen esetben Diodóros nem szól arról, honnan is vette adatait. Ilyenkor segíthet a párhuzamos tradíció, vagyis a többi ránk maradt Alexandros-történetíró beszámolója, természetesen csak akkor, ha egyszerre három feltétel is teljesül, vagyis ha (1) a fennmaradt történetírók valamelyike beszámolt az adott eseményről, ha (2) ez a leírás több ponton egyezik – de legalábbis hasonlít – Diodóros ábrázolásához, továbbá ha (3) ez a történetíró nevesítette követett forrásait. A forráshasználatra vonatkozó elméletek alkalmazásának határait is rámutat, hiszen megemlíti, hogy még ha Diodóros leírását vissza is lehet vezetni Alexandros korabeli forrás(ok)ra, akkor is kérdéses marad, hogy a történetíró vajon közvetlenül olvasta-e az adott szerzőket, vagy csak közvetítő forráson keresztül ismerte azokat.

A *Diodóros és a többiek* címet viselő harmadik alfejezetben következik a szakirodalom által hol csupán a *fennmaradt történetírók* (*extant historians*), hol egyszerűen csak a *másodlagos források* (*secondary sources*) címkével illetett történeti és földrajzi írók – Curtius Rufus, Plutarchos, Arrhianos, Marcus Iunianus Iustinus és Strabón – bemutatása. A rövideg és tömörség elvét alkalmazva itt is lejegyzik a szerzők fontosabb életrajzi adatait, munkáik címét, de szót ejt műveik terjedelméről, stílusáról, ritkább esetben műfajáról és használt forrásairól is. Az alfejezet végén a kötet szerzője a tárgyalt auktorok hitelességének megítélése során óva int az olyan kijelentésektől, miszerint az egyik szerző hitelesebb lenne a másiknál; azt ajánlja, hogy egyedi esetek alapján történjen meg az egyes történetváltozatok hitelességének elbírálása. Végül a szakirodalmi tradíciót követve tárgyalja azt is, miként csoportosították a kutatók a fennmaradt történetírókat felhasznált forrásaik alapján. Általában a több egyezést mutató, s vélhetően Kleitarchos munkáját valamilyen formában felhasználó három szerzőt, Curtius Rufust, Diodórost és Iustinust elkülönítve kezelték a Ptolemaios és Aristobulos művét alapul vevő Arrhianos leírásától, miközben a több forrásra hivatkozó Plutarchos életrajzát valahol a két csoport között helyezték el. Ezt követően kerül sor a párhuzamos tradícióban nem szereplő, csak Diodórosnál olvasható egyedi információk – nem teljes körű – listázására.

A harmadik alfejezettől elválasztva a szerző egyes szám első személyben szól célkitűzéséről, módszertanáról, a fordításhoz használt szövegkiadásról, valamint azokról az idegen nyelvről

kommentárokról, melyeket áttekintett jegyzetei összeállítása során. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a kötet megírásakor a szakmai közönség mellett a téma iránt érdeklődő olvasók igényeit is szem előtt tartotta, s ez vezette arra, hogy a jegyzetekben eltekintsen a tudományos diskurzus problémáinak, eredményeinek bemutatásától. Ez a metodikai rész azonban megtöri a gondolatmenet logikáját, tartalma szerint jobban illene a kötet előszavának tematikájához.

Ami a kötet bevezetőjét illeti, a szerző szinte minden fontosabb problémát érintett, amely szükséges lehet az Alexandros- és Diodóros-kutatás főbb kérdéseinek, a *Bibliothéké historiké* egészének, s magának az Alexandrosszal foglalkozó 17. könyv fordításának és jegyzeteinek értelmezéséhez. Mégis érdemes lett volna arról is néhány szót ejteni, mi lehetett Diodóros célja a munka megírásával, milyen közönségnek szánhatta művét, hogyan határozta meg munkáját (ή κοινή ιστορία, αἱ κοινὰ πράξεις), illetve milyen kifejezésekkel (σύνταξις, πραγματεία, ἀναγραφή) hivatkozik rá. A szerzői önállóság mellett és ellen érvelő kutatói álláspontok ismertetésekor – kimondottan a 17. könyvre koncentrálna – szólni lehetett volna a történetíró programadó megnyilatkozásáról, bevezetőjéről, záró gondolatáról, az események és témák közötti átvezető, eligazító megjegyzéseiről, kereszthivatkozásairól, moralizáló és minősítő szóválasztásairól, hozzászólásairól és kitérőiről, első személyű kiszólásairól is.⁴ Az Alexandros-történetben szereplő hosszabb digressziók, leíró részek alapján el lehetett volna időzni annál a kérdésnél, milyen témák iránt mutatott nagyobb érdeklődést Kr. e. I. századi történetírónk. Semmi esetre sem szeretnék arra buzdítani, hogy hipotézisekből légvárakat építsünk, mégis úgy vélem, hogy ezek a történetírói megoldások, kiszólások, a száraz tárgyalást megtöri hosszabb leíró részek jobban rávilágíthatnak Diodóros szelekciós elvének működésére, anyaga rendszerezésével kapcsolatos koncepciójára és írói szándékára egyaránt. A párhuzamos tradícióban nem, csak Diodórosnál olvasható unikális információkat, *hapaxokat* összegyűjtő listát talán célszerűbb lett volna a történetíró megítélésének változását bemutató rész után illeszteni. Vitathatatlan, hogy ezekből az unikális adatokból nehéz következtetni a szerző forráshasználatára, mégis kiegészítői lehetnek a történetíró szelekciós elvére és szerzői invenciójára vonatkozó megállapításoknak. Ezeknek az információknak ugyanis valamilyen szempontból lényegesnek kellett lenniük Diodóros számára, ha feljegyzésük vagy kiötlésük mellett döntött. Segítségükkel bemutathatta szereplői jellemét, gondolkodásmódját, viselkedését, érthetőbbé tehetette a történeti folyamatokat, illusztrálhatta felkészültségét, hitelesíthette beszámolóját, vagy akár csak érdekes adalékokkal szórakoztathatta olvasóit.

Nem teljesen világos, hogy a *Diodóros és a többiek* alfejezetben szereplő auctorokat, így Arrhianost, Curtius Rufust, Plutarchost, Iustinust és Strabónt milyen logika mentén tárgyalta ilyen sorrendben. Esetükben – még a bizonytalanságok ellenére is – a kronológiai sorrendet figyelembe vevő tárgyalási mód lehetett volna a legcélravezetőbb megoldás. Ugyanígy az *első generációs Alexandros-történetírók* említése kapcsán is szót lehetett volna ejteni a szerzők munkáinak keletkezési idejével kapcsolatos ortodox kronológiáról (olynthosi Kallisthenés, majd az astypalaiiai Onésikritos és a krétai Nearchos, azután az alexandriai Kleitarchos, majd Ptolemaios, végül a kassandreiai Aristobulos munkája).⁵ A kronológiai sorrendet alkalmazó

⁴ A felsorolt fogalmak magyarázatához lásd L. I. Hau: *Narrator and Narratorial Persona in Diodoros' Bibliotheké (and Their Implications for the Tradition of Greek Historiography)*. In: *Diodoros of Sicily. Historiographical Theory and Practice in the Bibliotheké*. Eds. L. I. Hau – A. Meeus – B. Sheridan. Leuven – Paris – Bristol (2018) 277–303.

⁵ Az ortodox kronológiához vö. P. Pédech: *Historiens compagnons d'Alexandre. Callisthène, Onésicrite, Nearchos, Ptolémée, Aristobule*. Paris (1984) 8–9; A. Zambrini: *The Historians of Alexander the Great. In: A Companion to Greek and Roman Historiography*. Ed. J. Marincola. Malden – Oxford (2007) 212.

feldolgozással a bevezető írója utalhatott volna a szerzők között fennálló esetleges függőségi viszonyokra is, vagyis arra, hogy elméletileg egy szerző mely korábbi auktorok munkáit ismerhette. Továbbá, ahogy Plutarchos esetében említést tett a *vita Alexandri* műfajáról, úgy Arrhianos, Curtius Rufus műve, továbbá Plutarchos *De Alexandri magni fortuna aut virtute* című értekezése esetében is hasonló módon járhatott volna el, hiszen mint maga a szerző is megjegyezte, a műfaj megválasztása a téma feldolgozásának mikéntjét is befolyásolhatta.

Néhány helyen kiegészítésre szorulnak a szerző megállapításai, bár lehetséges, hogy csupán terjedelmi okokból döntött bizonyos adatok, problémák tárgyalásának elhagyása mellett. Curtius Rufus munkájának első két könyve valóban elveszett (13. o.), viszont a mű többi része sem maradt ránk hiánytalanul: szövegében számos hosszabb *lacuna* és szövegprobléma szerepel. Plutarchos forráshasználatának említésekor hasznos lett volna megjegyezni, hogy jól lehet a biográfus számos esetben megnevezte forrásait, a kutatók mégis elképzelhetetlennek tartják azt, hogy a listáiban szereplő összes szerző leírását olvasta volna. Általában úgy gondolják, hogy forráslistái összeállításához enciklopédikus munkákból vehetett adatokat annak érdekében, hogy a felsorolt szerzők túlzó számával is tájékozottságát igazolhassa.

A fennmaradt források bemutatásából hiányolható az ismeretlen szerzőségű, bizonytalan datálású, valamikor a Kr. u. IV. század végén vagy az V. század elején összeállított *Metzi Epitomé*, vagy másként az *Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni* című munka, amely III. Dareios halálától a makedón sereg Indus folyón való leereszkedéséig dolgozta fel Alexandros hadjáratának történetét. Ez az *epitomé* tartalmában Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus, kisebb mértékben pedig Plutarchos beszámolójához áll közel, mégis néhány részletében Arrhianos történeti, sőt olykor még Pseudo-Kallisthenés regényesebb, *Historia Alexandri Magni* című munkájával is hasonlóságot mutat. Az *epitomé* szövegében számos olyan adat felbukkan, amely nem található meg egyetlen másik Alexandros-történetíró leírásában sem. Mindezeket figyelembe véve Elizabeth Baynham 1995-ös cikkében⁶ amellett érvelt, hogy a *Metzi Epitomé* fontos forrás, mivel kiegészítheti a fennmaradt beszámolókat adatait. Baynham meggyőző érvelése alapján az *epitomé* tárgyalása fontos lett volna az Alexandros hadjáratára vonatkozó források felsorolásában.

A bevezető fejezetek után következik Diodóros 17. könyvének kódexekben fennmaradt, két részre osztott tartalomjegyzéke, amely alapján világosan kivehető, hogy egy hosszabb *lacuna* (Béssos halálától Massaka elpusztításáig) található a fennmaradt szövegben. Ezt követően szerepel a 118 *caput* fordítása lábjegyzetekbe helyezett jegyzetapparátussal. A hellénisztikus próza szabályaihoz igazodó, *koinéban* íródott szöveg magyar nyelvre ültetése egyáltalán nem lehetett könnyű feladat. Diodóros kerüli ugyan az emelkedett nyelvezetet, stílusát pedig egységesnek, világosnak, monotonításra törekvőnek szokták bélyegezni, szövege fordítói szempontból mégis nehézkes: meglehetősen tömören, hosszú mondatokban fogalmaz, ritkán használ partikulákat, kerüli a *praesens imperfectum historicum* megoldásokat, az alárendelő mondatkapcsolatok helyett a participiális szerkezeteket választja, előnyben részesíti a főnévi struktúrákat és a periphrasist. Szövegét a nominális tendencia jellemzi, stilisztikájának pedig meghatározó eleme a chiasmus, az isokolon, valamint a litetés használata. A fordító, ha szükséges, szétvágja Diodóros körmondait, s a magyar nyelv számára olykor nehézkes participiális szerkezeteket határozói igenévvél, ragozott igével vagy alárendelő mellékmondatokkal adja vissza. Hadd szemléltessem Diodóros tömör stílusát, valamint a mondatai átültetésére vonatkozó fordítói gyakorlatot csupán egyetlen példával:

⁶ E. Baynham: An Introduction to the *Metz Epitome*: Its Traditions and Value. *Antichthon* 29 (1995) 60–77.

Ἐνθα δὴ κραυγῆς μεγάλης καὶ κλαυθμοῦ περὶ τὰς γυναῖκας γενομένου καὶ τοῦ πλήθους τῶν αἰχμαλώτων διὰ τὴν ἀπαγγελίαν συμπενοῦντος καὶ πολλὸν ὄδυρμόν προεμένου, πυθόμενος ὁ βασιλεὺς τὸ περὶ τὰς γυναῖκας πάθος ἐξέπεμψεν ἓνα τῶν φίλων Λεοννάτον κατὰπαύσοντα τὴν ταραχὴν καὶ παραμυθησόμενον τὰς περὶ τὴν Σισύγγαμβριν καὶ δηλώσοντα διότι Δαρεῖος μὲν ζῆ, ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἐπιμέλειαν αὐτῶν ποιήσεται τὴν προσήκουσαν καὶ διότι πρῶ βούλεται προσαγορευσαί τε αὐτὰς καὶ διὰ τῶν ἔργων ἀποδείξασθαι τὴν ἰδίαν φιλανθρωπίαν. (Diod. XVII 37, 3)

„Erre az asszonyok rettenetesen kiabálni és jajveszékélni kezdtek, a hadifoglyok tömege is a hír hallatára együtt gyászolt és jajveszékelt velük. Amikor a király értesült az asszonyok szenvedéséről, elküldte az egyik Barátot, Leonnatost, hogy szüntesse meg a zavart és nyugtassa meg Sisungambriséket, és mondja meg nekik, hogy Dareios még él, hogy Sándor illő módon gondoskodni fog róluk, hogy kora reggel akar majd beszélgetni velük, és tetteivel is ki fogja mutatni saját jóindulatát.” (52–53. o.)

A fordítás mindenhol szépen követi a görög szöveget, a fordító végig az érthetőség és a világosság elvét tartotta szem előtt, így az eredeti szövegben szereplő mutató névmásokat a megfelelő személynevekre, köznevekre cserélte, a magyar mondatfűzés szabályait követve olykor változtatott a tagmondatok sorrendjén, s a Diodóros stílusára olyannyira jellemző, a magyar nyelv számára viszont nehézkes és szükségtelen pleonazmusokat és hendiadyoin szerkesztéseket ötletes megoldásokkal oldotta meg. A görög kifejezéseket pontosan adja vissza, élvezetes és könnyed stílusban ír, így a görög szöveg ismerete nélkül is érthető és élvezhető fordítást alkot. Ha a magyar nyelvű textust az eredeti szöveggel vetjük egybe, akkor csupán néhány helyen fedezhetünk fel pontatlanságokat, hibákat, kihagyásokat: XVII 33, 4: *trombiták* szerepel a trombitások τῶν [...] σαλπικτῶν helyett; XVII 7, 2: elmarad a τοῦ νεανίσκου; XVII 85, 5: elmarad a τῶν [...] βαρβάρων főnév; XVII 71, 3: elmarad az ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ kifejezés, XVII 38, 3: elmarad az ἐπὶ δὲ πᾶσι τοῖς προειρημένους tagmondat fordítása. A XVII 108, 4-ben a fordító túlságosan előrehelyezi a Harpalosra vonatkozó πολλῆς χώρας ἀποδεδειγμένος σατράπης tagmondat fordítását. Ezek a tévesztések, kihagyások, áthelyezések azonban semmit nem vonnak le a fordítás kiváló minőségéből. Csupán egyetlen helyen lehet értelmileg zavaró a görög szöveg félreértése. A XVII 21, 3-ban szereplő tagmondatot a fordító a következőképpen ültette át magyarra: „[...] a rátámadó kiváló perzsa hadvezérek közül többen is elestek, közülük a legderekabbak Atizyés és Pharnakés, Dareios feleségének a testvérei voltak”, miközben a görög szöveg alapján egyedül Pharnakés volt Dareios feleségének testvére (Ἀτιζύης καὶ Φαρνάκης ὁ τῆς Δαρείου γυναικὸς ἀδελφός). Atizyés származásáról semmilyen információ nem kapunk Diodóros szövegéből. Nem biztos azonban, hogy ez valóban fordítási hiba, elképzelhető, hogy az utolsó ellenőrzés, vagyis a görög szöveg nélküli magyar változat végleges áttekintése során véletlenül kerülhetett a fordításba a *legderekabbak* melléknév és az ige többes számához igazítva a főnévi többes szám. A XVII 105, 4-ben a τὸ τρίχωμα περιλωμένον ἔωσι fordítását, vagyis hogy [Kedrosia lakosai] „rasztahajat viselnek” ötletes megoldásnak, bár némiképpen anakronizmusnak gondolom.

A szöveg alatti jegyzetekben a szerző, mint ahogyan azt korábban megjegyezte, a párhuzamos szöveghelyek bőséges, de nem kimerítő feltüntetésére törekedett. E célkitűzésének maradéktalanul eleget is tett, jelezte a párhuzamos tradíció szöveghelyeit, összefoglalta a leírások tartalmát, kiemelte a hasonlóságokat, ugyanakkor felhívta a figyelmet a különbségekre

is. Bizonyos esetekben azt is tisztázni kívánta, hogy mi okozza a párhuzamos szöveghelyek eltéréseit. Ezek a kommentárok a jegyzetapparátus legélvezetesebb részei, hiszen itt érhető tetten készítőjük problémalátása, felkészültsége, s az idegen nyelvű (angol, német, olasz, spanyol) szakirodalomban való széles körű jártassága is. A leírások hasonlóságainak és eltéréseinek feltüntetésén túl a szerző jegyzeteiben érthetőbbé teszi fordítását, segíti az egyes történeti események előzményeinek, következményeinek, ok-okozati viszonyainak megértését, megadja – ahol szükséges – a főszövegben említett személyek legfontosabb életrajzi adatait, röviden ábrázolja tetteiket, s további tudnivalókat árul el Diodóros megoldásairól, megemlítve hibáit, félreértéseit, ismétléseit (*doublets*), csataleírásainak ismétlődő motívumait is. Jelzi továbbá a szöveggel kapcsolatos olvasati és fordítási problémákat, s a mi időszámításunk alapján azonosítja az Alexandros-történet kronológiai vázát alkotó consulok, archónok hivatali idejét, valamint az olympiai játékok időpontját is.

A jegyzetekre vonatkozóan is csupán kisebb kiegészítések fogalmazhatók meg. A kötet szerzője felhasználta ugyan Paul Goukowsky 1976-os Diodóros-fordításához készített francia nyelvű jegyzeteit,⁷ a párhuzamos szöveghelyek feltüntetésénél mégsem követi annak gyakorlatát, hiszen (a XVII 77, 4-től kezdődően) csupán egyetlen helyen, a 493-as lábjegyzetben tesz említést a *Metzi Epitomé* vonatkozó leírására.

Úgy gondolom továbbá, hogy a különböző forrásokban olvasható, a sereg nagyságára, a csapattestek létszámára, a hajókra, veszteségekre, a sebesültek és a hadifoglyok számára, a méretekre (szélesség és hosszúság) vonatkozó eltérő számadatok magyarázat nélküli feltüntetése (hogy csak egy példával éljek, a 246. és a 247. jegyzetben) nehezen értelmezhető, feleslegesen terheli a jegyzetapparátust, és szükségtelenül téríti el az olvasót a főszöveg eseményeitől: nem teljesen világos, mi volt a jegyzetíró célja ezek pusztá közlésével. Hosszabb, idegen nyelvű kommentárok készítői rendre szerepeltetik ezeket az adatokat, de általában figyelmen kívül is hagyják őket, mivel szinte semmit nem lehet megtudni belőlük, hiszen a történetírók eltúlozhatták, lecsökkenthették, de el is téveszthették ezeket a számokat. Szerencsére azonban az eltérő számadatok felsorolása mellett az esetek többségében szerepelnek a jegyzetíró magyarázatai. A jegyzetekben az említettekén túl ugyanakkor hasznos lett volna részletesebben szólni a makedón és a perzsa királyság intézményeiről, társadalmi hierarchiájáról, szokásairól, vallásáról, valamint katonai szervezetéről is. Ha azonban a kötet készítője folytatja munkáját, vagyis ha tervbe vette Diodóros teljes makedón történetének (16–20. könyv) fordítását és kommentárját, elképzelhető, hogy mindezekre a II. Philippos alakjával foglalkozó 16. könyvben fog sort keríteni.

Ahhoz, hogy a 17. könyv olvasója jobban követni tudja Alexandros hadjáratának útvonalát, továbbá azonosíthassa a szövegben szereplő helyszíneket, érdemes lett volna készíteni akár több – a görög világot (Kr. e. 336) és Alexandros hadjáratának szakaszait ábrázoló – térképet is.

A jegyzetekkel ellátott fordítást követi a földrajzi, nép- és személyneveket, valamint a fontosabb fogalmakat röviden értelmező névmutató és glosszárrium, amelyben az összeállító a kereshetőségre helyezte a hangsúlyt, így *caput*- és paragrafusszámokkal együtt adta meg a tárgyalt nevek, fogalmak szövegben szereplő előfordulási helyeit. A triballos (XVII 17, 4) népnév, a XVII 92, 3-ban *testör*ként fordított *σωματοφύλαξ* intézmény, valamint a szirén (XVII 115, 4) szó magyarázata ugyanakkor nem szerepel a rendkívül hasznos listában. A névmutató 135. oldalán olvasható Óchos (XVII 5, 3) esetében az összeállító a személy uralkodói nevéhez

⁷ P. Goukowsky: *Diodore de Sicile. Bibliothèque historique. Livre XVII*. Paris (1976).

(Artaxerxés) utalja vissza olvasóját. Ezzel viszont az a probléma, hogy Artaxerxés név alatt egyedül a Kr. e. 405/404 és 359/358 között uralkodó II. Artaxerxést (XVII 5, 5; XVII 6, 1) említi, egyáltalán nem szól tehát Óchosról, vagyis a Kr. e. 359/358 és 338 között uralkodó III. Artaxerxés perzsa uralkodóról, ahogyan a Diodóros szövegében Arsés néven szereplő (XVII 5, 3; XVII 5, 4) IV. Artaxerxésről sem, aki Kr. e. 338 és 336 között uralkodott a perzsák felett.

A kötetet végül a Diodóros-kiadásokat és fordításokat, a jegyzetekben említett egyéb görög és római szerzők fordításait, továbbá a válogatott, magyar és idegen nyelvű, a téma szempontjából releváns tételeket tartalmazó bibliográfia zárja. Ez az irodalomjegyzék jelen formájában is szinte teljesnek tekinthető, a magyar nyelvű tételek közül egyedül Borzsák István tanulmányainak, az angol nyelvű összefoglaló, általánosabb munkák köréből pedig – a teljesség igénye nélkül – John Maxwell O’Brien,⁸ Carol J. King,⁹ valamint Pierre Briant¹⁰ munkájának hiánya tűnhet fel. A bibliográfiában feltüntetett *Diodoros of Sicily. Historiographical Theory and Practice in the Bibliothek* című,¹¹ 2018-ban megjelent monográfiából a bevezetőkön kívül több tanulmányra, így elsősorban Catherine Rubincam, Alexander Meeus, Luisa Prandi és Lisa Irene Hau írására is hivatkozni lehetett volna. Végezetül a bibliográfiában ugyancsak helyet érdemelt volna J. Iain McDougall Diodóros *Történeti könyvtárához* összeállított lexikona, amelyben a görög szövegben szereplő szavak grammatikai és szemantikai elemzése mellett a kifejezések előfordulási helye is listázásra került.¹²

Összefoglalásként kijelenthetjük, hogy bár Strabón, Curtius Rufus, Plutarchos, s Iustinus munkáit is kiváló fordításokban olvashatjuk magyar nyelven, ennek ellenére egyetlen munkában sem találunk ennyire gazdag jegyzetapparátust a szöveghez kapcsolódóan, mint a jelen munkában. A Diodóros-kötet összeállítója jó érzékkel választotta ki, milyen problémákat tárgyal bevezetőjében, és milyen szempontot követ a jegyzetek összeállítása során. Magyarázatai pontos irányítóként szolgálnak tehát, melyek nem hagyják eltévedni a kötet olvasóját Alexandros hadjáratának kalandos, s a források ellentmondó adatai miatt sok esetben zűrzavaros történetében. Illés Imre Áron kötete így nélkülözhetetlen mindazon magyar nyelvű olvasók számára, akik Alexandros történetét és egyáltalán a makedón történelmet közelebbről kívánják megismerni.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A könyvismertető az NKFIH PD 125517 számú pályázat keretében készült.

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

⁸ J. M. O’Brien: *Alexander the Great. The Invisible Enemy. A Biography*. London – New York (1992).

⁹ C. J. King: *Ancient Macedonia*. London – New York (2018).

¹⁰ P. Briant: *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*. [*Histoire de l’Empire Perse. De Cyrus a Alexandre.*] Transl. P. T. Daniels. Winona Lake, Indiana (2002).

¹¹ Hau – Meeus – Sheridan: *i. m.* (4. j.).

¹² J. I. McDougall: *Lexicon in Diodorum Siculum*. Hildesheim – Zürich – New York (1983).

